

Εισαγωγή

Φαίνεται πως το έχει η μοίρα των δικαστών κάθε φορά που άγεται για κρίση υπόθεση με έντονο πολιτικό χρώμα ή υπόθεση που έχει προκαλέσει το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης, μέσω ιδίως της προβολής της από τα μέσα μαζικής επικοινωνίας να επανέρχονται στο προσκήνιο ζητήματα φύσης και έκτασης του δικαστικού ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων και τελικά της ίδιας της συνταγματικής φυσιολογίας της νομιμοποίησης της δικαστικής λειτουργίας. Η αμφισβήτηση προς τη δικαιοσύνη μπορεί να εκκινεί από την ίδια την πρακτική έκφανση της επίλυσης μιας συγκεκριμένης διαφοράς και να εξικνείται έως του σημείου να επαναφέρει σε ακαδημαϊκό επίπεδο ζητήματα θεσμικής ισορροπίας που η συνταγματική θεωρία και τάξη έχει από μακρού χρόνου διαχειριστεί. Στη συζήτηση όμως αυτή τις περισσότερες φορές φαίνεται να ελλείπει ένα κρίσιμο στοιχείο λογικής υπαγωγής που, αν και ωφελμιστικό στην ουσία του, συνιστά προαπαιτούμενο για κάθε έντιμη και ειλικρινή προσέγγιση για τη θέση του δικαστή στη θεσμική αρχιτεκτονική. Και αυτό είναι η ουσιαστική εμβάθυνση στο ερώτημα τι είδους δικαστή θέλουμε τελικά. Θέλουμε έναν δικαστή με ισχυρό θεσμικό οπλοστάσιο το οποίο όμως θα ενεργοποιεί μόνο σε οριακές ή έστω ορισμένες περιπτώσεις; Θέλουμε έναν δικαστή ο οποίος θα αυτοπεριορίζεται ως προς την έκταση του ελέγχου του αναλόγως της φύσης της ένδικης διαφοράς που άγεται ενώπιόν του; Θέλουμε έναν δικαστή συνομιλητή της πολιτικής εξουσίας ή στεγανοποιημένο από τις υπόλοιπες κρατικές δομές; Θέλουμε δικαστή ο οποίος θα αφουγκράζεται την κοινωνία και θα λειτουργεί ως άγγελος του λαϊκού αισθήματος, ένας τυπικώς φυσικός αλλά κατ' ουσίαν «λαϊκός» δικαστής, ή δικαστή του οποίου ο τεχνοκρατικός ρόλος θα τον απογυμνώνει από την εξωνομική του αίσθηση ή ακόμη και υπόσταση; Θέλουμε έναν δικαστή ανοικτό στην εξέλιξη των καιρών, φιλοευρωπαϊστή, ή δικαστή δογματικό στη θεωρία του κράτους και του συνταγματικού δικαίου, ιδίως σχετικά με την ιεραρχία των πηγών του δικαίου.

Στον βαθμό που στα ερωτήματα αυτά δεν δίδεται μια σαφής εκ προοιμίου απάντηση, είναι προφανές ότι θέματα που αφορούν τον ρόλο του δικαστή θα επανέρχονται στο διηνεκές και μάλιστα υπό όρους διαφορετικούς κάθε φορά αναλόγως των συγκυριών ή, στην καλύτερη περίπτωση, των ιδεολογικών προεπιλογών καθενός.

Η παρούσα συμβολή δεν φιλοδοξεί βεβαίως να εξαντλήσει ένα θέμα που ως εκ της φύσεώς του μοιάζει να αναδύεται κατά καιρούς μέσα από τις δογματικές του στάχτες. Ιδίως δεν θα μας απασχολήσει το ζήτημα της ουσιαστικής νομιμοποίησης του δικαστή. Και αυτό όχι μόνο διότι η συζήτηση αυτή φαίνεται πια κορεσμένη, αλλά κυρίως διότι σε μια εποχή διάχυτης κρίσης των θεσμών, περιλαμβανομένου του ίδιου του θεσμού της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, η επενέργεια της δικαστικής

λειτουργίας δεν μπορεί εκ των πραγμάτων να αμφισβητείται επί της αρχής παρά μόνο να διερευνώνται οι όροι μέσω των οποίων θα διασφαλίζεται η θεσμικά ισόρροπη και ωφέλιμη λειτουργία της.

Ως παράδειγμα εργασίας της παρούσας μελέτης έχει αξιοποιηθεί η ιστορική περίοδος του μεσοπολέμου στις ΗΠΑ, ειδικώς δε η δεκαετία του 1930 που σηματοδοτεί την επιχείρηση ανασυγκρότησης του κράτους μετά την οικονομική καταστροφή του 1929. Πρόκειται για μεγάλη συνταγματική στιγμή στις ΗΠΑ που εν πολλοίς διαμόρφωσε το υφιστάμενο και μάλλον παγιωμένο πλαίσιο ελέγχου συνταγματικότητας. Από τη συνταγματική αυτή στιγμή μπορούν να εξαχθούν κρίσιμα συμπεράσματα που δεν συνδέονται μόνο με την αναλογία σε σχέση με τις οικονομικές και πολιτικές συνθήκες που σήμερα βιώνει η Ευρώπη, ιδίως δε η Ελλάδα, αλλά και με τη συστημική αναλογία του ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων εδώ και στις ΗΠΑ.

1. Η ιστορική διαδρομή της κρίσης θεσμών στον μεσοπόλεμο

1.1 Το οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό περιβάλλον

Η οικονομία φαίνεται να ακολούθησε τις δεκαετίες του '20 και του '30 τον νόμο της ανόδου και φθοράς, ίσως με πιο θεαματικό τρόπο από ό,τι συνήθως συμβαίνει ή από όσο εν πάση περιπτώσει μπορούσε να αναμένει κανείς. Μετά την ύφεση του 1920-21 στις ΗΠΑ, διαφαίνεται μια μεγάλη αύξηση των οικονομικών δεκτών, της παραγωγής και της απασχόλησης, με συγκράτηση σε πολύ χαμηλά επίπεδα του πληθωρισμού που συνοδεύεται από πολύ μεγάλη άνοδο της κεφαλαιαγοράς. Αποκορύφωση της τάσης αυτής τα έτη 1928 και 1929: πολύ υψηλά κέρδη στις αγορές, μικρή ανεργία, χαμηλός πληθωρισμός μεγάλη αγοραστική αξία του χρήματος. Η δεκαετία του '20 ήταν η εποχή της μεγάλης ευημερίας της αστικής τάξης, που απεικονίζεται με τον πιο γλαφυρό τρόπο από τον Francis Scott Fitzgerald στο *The Great Gatsby*. Δεν είναι τυχαίο ότι απευθυνόμενος στο Κογκρέσο στο τέλος του 1928, ο Πρόεδρος Calvin Coolidge, εξέφρασε με τον πιο κατηγορηματικό τρόπο τη θετική διάθεση των Αμερικανών για το μέλλον τους: «Κανένα Κογκρέσο των Ηνωμένων Πολιτειών που συγκλήθηκε ποτέ για να εξετάσει την κατάσταση της Ένωσης δε συνάντησε πιο ευχάριστη προοπτική από αυτή που εμφανίζεται στην παρούσα στιγμή. Στο εσωτερικό πεδίο υπάρχει ηρεμία και ικανοποίηση... και το υψηλότερο ρεκόρ ετών ευημερίας... Η κύρια πηγή της απaráμμιλης αυτής τύχης είναι η ακεραιότητα και ο χαρακτήρας του αμερικανικού λαού».¹ Εντούτοις, η ευημερία των δεικτών δεν απηχούσε και ουσιαστική υγεία

---

¹ Όπως αναπαράγεται σε Τ.Κ. Γκαλμπρέιθ, *Το μεγάλο κραχ του 1929* (Νέα Σύνορα Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, μετάφραση Ελένη Αστερίου, 2000), σελ. 21-2.

της οικονομίας, αφού επρόκειτο για επίπλαστη οριζόντια μέσω του χρηματιστηρίου άνθηση. Ακολουθεί η «Μαύρη Τρίτη» 29η Οκτωβρίου 1929, και το κραχ της Wall Street, η οποία λόγω των πολύ μεγάλων κερδών των προηγούμενων ετών είχε μυθοποιηθεί και στην οποία είχε μνηθεί ένας πολύ μεγάλος αριθμός πολιτών που προσέβλεπαν στο εύκολο κέρδος.

Η κρίση εστιάστηκε αρχικά στο χρηματοπιστωτικό σύστημα των ΗΠΑ και, ιδίως, στο Χρηματιστήριο Αξιών της Νέας Υόρκης. Ενόσω είχαν υπάρξει πριν το '29 και υπήρξαν και μετά το '29 χρηματιστηριακές κρίσεις που είχαν ως αφετηρία ευρείες κερδοσκοπικές δράσεις, το πρόβλημα την εποχή αυτή ήταν ακριβώς ότι η οικονομία δεν ήταν στη βάση της υγιής. Ο βιομηχανικός δείκτης των New York Times έκλεισε την 13^η Νοεμβρίου του 1929 στις 224 μονάδες και στις 8 Ιουλίου του 1932 στις 58 μονάδες, ενώ η χρηματιστηριακή αξία των εταιρειών επενδύσεων που κινούσαν την οικονομία μέσω των αγορών ομολόγων αλλά και των συμμετοχών τους σε τρίτες ιδιωτικές και δημόσιες εταιρείες ουσιαστικά μηδενίστηκαν. Οι αμερικανικές τράπεζες, ιδίως αυτές που είχαν έδρα στη Νέα Υόρκη, ανέλαβαν το έργο της στήριξης του Χρηματιστηρίου ενόσω ακόμη βρισκόταν σε εξέλιξη η κρίση και διαφαινόταν η ύφεση. Κανείς όμως δεν μπόρεσε να προβλέψει την έκταση και τη δυναμική της κρίσης. Ο πρόεδρος Hoover στις αρχές ακόμη της οικονομικής κρίσης, τον Μάιο του 1930 δήλωνε: «Τώρα έχουμε περάσει το χειρότερο και με τη συνεχιζόμενη ενότητα των προσπαθειών θα ανορθώσουμε ταχέως». ² Δύο χρόνια μετά η οικονομία των ΗΠΑ ήταν στο χειρότερο σημείο που έχει φτάσει ποτέ, η δε κοινωνική συνοχή λόγω ανεργίας και ανασφάλειας φαινόταν να έχει διαρραγεί οριστικά.

Οι επιπτώσεις της κρίσης του 1929 ήταν πολυποίικιλες: οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές. Σε επίπεδο οικονομίας καταρρέει η δογματική προσήλωση στην πολιτική του *laissez faire*. Νέες ελεγκτικές, οργανωτικές και λειτουργικές δομές δημιουργήθηκαν εξαιτίας της κρίσης για να εμποδίζουν την επανάληψη ανάλογων φαινομένων. Η Επιτροπή Κεφαλαιαγοράς των ΗΠΑ σε σχέση με τη λειτουργία του χρηματιστηρίου και η Κεντρική Τράπεζα των ΗΠΑ, με νέες αυξημένες αρμοδιότητες, σε σχέση με τη δράση των τραπεζών στην αγορά, συνιστούν τη θεσμική απάντηση στην ουτοπία που κατέρρευσε ότι η ελεύθερη κίνηση κεφαλαίων, απαλλαγμένη από κρατικές ρυθμιστικές και γραφειοκρατικές δομές, απολαύει αποτελεσματικών αυτοδιορθωτικών

---

² Γκαλμπρέιθ, *op. cit.*, σελ. 246. Αποτελέσε συνειδητή επιλογή του Προέδρου των ΗΠΑ έως και την πτώση του να καθιστά με κάθε μέσο τους Αμερικανούς τόσο για την έκταση του προβλήματος (επαναλαμβάνοντας σε κάθε ευκαιρία ότι το οικονομικό σύστημα είναι θεμελιακά υγιές), όσο και για τις προοπτικές εξόδου από την κρίση, εμμένοντας στον προσωρινό χαρακτήρα των αρνητικών χαρακτηριστικών της και σε μια μάλλον παθητική αντιμετώπιση των ζητημάτων που αναφύονταν.

μηχανισμών για κάθε κρίση. Η ανάγκη ρύθμισης μέσω ισχυρής κρατικής παρέμβασης στις αγορές αποτελεί την κληρονομιά της οικονομικής κρίσης του 1929 σε θεσμικό επίπεδο. Η ρύθμιση κατέστη αναγκαία στον βαθμό που νέα οικονομικά μορφώματα αναπτύχθηκαν ραγδαία τη δεκαετία του 1920, ιδίως η εταιρική οργάνωση με τη μορφή των εταιριών *holding* (κατεξοχήν σε εταιρείες υπηρεσιών κοινής ωφέλειας) και ο πολλαπλασιασμός και η έντονη παρεμβατικότητα στην οικονομία των εταιρειών επενδύσεων. Ανάμεσα στις εταιρείες που δημιουργήθηκαν και ραγδαία γιγαντώθηκαν τις παραμονές της κρίσης του 1929 ήταν και η διαβόητη Goldman Sachs Trading Corporation, θυγατρική της Goldman Sachs, η οποία έχει και αυτή το δικό της μερίδιο στην κατάρρευση του συστήματος, παρασυρόμενη βεβαίως και η ίδια. Η ύφεση στην αμερικανική οικονομία συνεχίστηκε για τρία τουλάχιστον χρόνια με συνεχή μείωση της παραγωγής, του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος και των εισοδημάτων και με αύξηση της ανεργίας.

Οι κοινωνικές συνέπειες ήταν προβλέψιμες, αν όχι αυτονόητες. Ύφεση χωρίς κοινωνική αποδόμηση σε κάποιο βαθμό δεν νοείται, όταν μάλιστα εκτιμάται ότι κατά τον χρόνο ανάληψης των καθηκόντων του Roosevelt οι άνεργοι στη χώρα ήταν περίπου 13.000.000 έχοντας ανέλθει από το 4,5% στο 25%. Περαιτέρω, ο αστικός μύθος στις ΗΠΑ είναι ότι υπήρξε μεγάλη αύξηση του αριθμού των αυτοκτονιών στη χώρα και ιδίως στη ευρύτερη περιοχή της Νέας Υόρκης. Ανεξάρτητα από την αλήθεια του ισχυρισμού αυτού, εκείνο που φανέρωσε η κρίση ήταν ο εύθραυστος χαρακτήρας της ευημερίας που προηγήθηκε. Μετά την Μαύρη Τρίτη έρχονταν στην επιφάνεια σε καθημερινή βάση αφενός περιπτώσεις οικονομικής καταστροφής ιδιωτών και επιχειρήσεων λόγω υπερβολικών για τις οικονομικές δυνατότητές τους αναλήψεων ενυπόθηκων δανείων ή δανείων που ελήφθησαν με ενέχυρο τα χρεόγραφα τα οποία αγοράστηκαν με περιθώριο, δηλαδή αγορά με «αέρα»³ και, αφετέρου, περιπτώσεις καταχρήσεων που έγιναν από δημοσίους υπολόγους και διαχειριστές ιδιωτικών κεφαλαίων με σκοπό με τα προσδοκώμενα κέρδη να εξασφαλιστεί η συμμετοχή στη νέα ελίτ του χρήματος που βρισκόταν στη φάση δημιουργίας τη δεκαετία του 1920.

---

³ Στην έκθεση αυτή συνηγορούσε και το σύστημα τροφοδότησης κεφαλαίων των τραπεζών. Πριν την κρίση επιτόκιο («επιτόκιο αναπροεξόφλησης») με το οποίο δανείζονταν οι εμπορικές τράπεζες από τις τράπεζες-μέλη της Κεντρικής Τράπεζας έτσι ώστε να δανείζουν πελάτες του σε όσον το δυνατό μεγαλύτερη έκταση, αν και δεν διέθεταν αντίστοιχη κεφαλαιακή βάση, ήταν 5% ενόσω το επιτόκιο των δανείων που οι ίδιες οι τράπεζες χορηγούσαν σε χρηματιστές κυμαίνονταν από 6-12%. Το εύκολο κέρδος που εξασφάλιζαν οι τράπεζες λόγω της διαφοράς των δύο επιτοκίων τις εξωθούσε σε όλο και πιο επιθετική δανειοδότηση, με δέλεαρ φυσικά την αύξηση στις τιμές των μετοχών. Ας σημειωθεί ότι το επιτόκιο αναπροεξόφλησης καθοριζόταν από την Κεντρική Τράπεζα των ΗΠΑ με αποτέλεσμα ο φορέας αυτός να κατηγορηθεί ότι μέσω του χαμηλού επιτοκίου συνέβαλε στον ιδιαίτερος εκτεταμένο δανεισμό, βλ. Γκαλμπρέιθ, *op. cit.*, σελ. 68

Με τον τρόπο αυτό, πέρα από την αυτονόητη οικονομική διακύβευση, ανατράπηκε ολοσχερώς και η σχέση εμπιστοσύνης που είχε δημιουργηθεί μεταξύ των κοινωνιών της οικονομίας και η οποία στηριζόταν στη - συνειδητή ή υποσυνείδητη- παραδοχή ότι είχε βρεθεί ο πιο ανέξοδος, άκοπος και γενικευμένος τρόπος πλουτισμού. Η δικαίωση των οικονομικών προσδοκιών για τον εύκολο πλουτισμό καλλιέργησε ένα κλίμα ευρείας πίστης στους ανθρώπους, το οποίο εντέλει κατέληξε σε ευπιστία. Η δε διάχυτη εμπιστοσύνη δεν περιορίστηκε μόνο στις ανθρώπινες σχέσεις αλλά επεκτάθηκε και σε συστημικό επίπεδο στον βαθμό που όλοι αναγνώριζαν τη δεκαετία αυτή την αναντίρρητη αποτελεσματικότητα της ελευθερίας της αγοράς και της δικαίωσης της συνειδητής πολιτικής αποχής του κράτους από τα τεκταινόμενα στην οικονομία. Η μυθοποίηση της ελευθερίας της αγοράς κατέρρευσε μαζί με τις προσδοκίες ευρείας κλίμακας που είχε γεννήσει.⁴ Στο εξής η μεν κεφαλαιαγορά θα λειτουργούσε με πιο έλλογες δομές, η δε οικονομία θα αποκτούσε μεγαλύτερη ισορροπία κυρίως σε ό,τι αφορά την κατανομή των ατομικών ή οικογενειακών εισοδημάτων με σημαντικό περιρισμό του δανεισμού και των επενδύσεων υψηλής διακινδύνευσης.

Οι συνέπειες από την κρίση διαμόρφωσαν ουσιαστικά τις πολιτικές ισορροπίες στις ΗΠΑ για τις επόμενες δεκαετίες. Το ρεπουμπλικανό κόμμα ταυτίζεται στη συλλογική συνείδηση των πολιτών με το Χρηματιστήριο Αξιών και με τα οικονομικά συμφέροντα τα οποία εδράζονται κυρίως εκεί. Καθ' όλη τη διάρκεια της κρίσης, η Διοίκηση Hoover με οποιοδήποτε θεμιτό ή αθέμιτο μέσο στηρίζει την κεφαλαιαγορά και θεωρεί ότι η ανάκαμψη της οικονομίας θα έλθει μέσω αυτής αποδίδοντας εμπιστοσύνη στην ελεύθερη αγορά και στη δημιουργία ευνοϊκών συνθηκών ανταγωνιστικότητας. Η διαχείριση της κρίσης από τον Πρόεδρο Hoover ήταν με τις διακρίσεις που έχουν εισαχθεί με την ευκαιρία της παρούσας οικονομικής συγκυρίας «αναπτυξιακή». Ως πρώτο μέτρο περιόρισε σημαντικά τη φορολογία φυσικών και νομικών προσώπων ενισχύοντας σημαντικά την αγοραστική αξία των εισοδημάτων τους.⁵ Η πολιτική αυτή δεν απέφερε καρπούς αλλά ουσιαστικά επιδείνωσε την κρίση, στιγματίζοντας πολιτικά τους

---

⁴ Κανένα κείμενο που αναφέρεται στην εποχή δεν μπορεί νομίζω να αποτυπώσει την κοινωνική διάθεση στις ΗΠΑ μετά το 1929 όσο η ακόλουθη περικοπή του Γκαλμπρέιθ, *op. cit.*, σελ. 314: «[Ο]ταν η δυστυχία χτύπησε, οι συμπεριφορές της εποχής εμπόδιζαν να γίνει οτιδήποτε για την αντιμετώπισή της. Αυτό ήταν ίσως το πιο ενοχλητικό γνώρισμα από όλα. Μερικοί άνθρωποι πεινούσαν το 1930, το 1931 και το 1932. Άλλοι βασανίζονταν από τον φόβο ότι μπορεί να πεινούσαν. Άλλοι υπέφεραν τη θανάσιμη αγωνία της πτώσης από την τιμή και την υπόληψη, που συνοδεύουν το χρήμα, στη φτώχεια. Άλλοι πάλι φοβούνταν ότι θα ερχόταν η σειρά τους. Στο μεταξύ οι πάντες υπέφεραν από το αίσθημα της ακραίας απελπισίας. Φαινόταν ότι τίποτα δεν μπορούσε να γίνει. Και με δεδομένες τις ιδέες που έλεγχαν την πολιτική, τίποτα δεν μπορούσε να γίνει».

⁵ Γκαλμπρέιθ, *op. cit.*, σελ. 237-8.

ρεπουμπλικανούς. Για 20 χρόνια μετά τον Hoover στην προεδρία των ΗΠΑ εγκαθίστανται δημοκρατικοί υποψήφιοι, πρώτα βεβαίως ο Roosevelt για 12 χρόνια και κατόπιν ο Harry Truman από το 1945 έως το 1953. Ουσιαστικά η κυριαρχία των Δημοκρατικών στις ΗΠΑ διατηρείται έως το 1969 με την προεδρία των John Kennedy (1961-63) και Lyndon Johnson (1963-69), αφού το ρεπουμπλικανό διάλλειμα των δύο θητειών του στρατηγού Dwight Eisenhower (1953-1961) δεν προέκυψε πρωτίστως ως ζήτημα ιδεολογικής αντιπαράθεσης των υποψηφίων των δύο κομμάτων, αλλά κυρίως ως έκφραση προσωπικής εμπιστοσύνης του εκλογικού σώματος στον ήρωα του πολέμου.

Ο Franklin D. Roosevelt ορκίστηκε 32^{ος} Πρόεδρος των ΗΠΑ το 1933 και παρέμεινε στη θέση αυτή πέραν του προβλεπόμενου χρόνου των δύο θητειών (λόγω του πολέμου που στο μεταξύ ξέσπασε) έως τον θάνατό του στις 4 Απριλίου 1945. Οι 4 νικηφόρες εκλογές στις οποίες συμμετείχε ήταν από εκείνες που στις ΗΠΑ χαρακτηρίζονται «landslide», εκλογική πανωλεθρία του αντιπάλου. Σε όλες τις εκλογικές αναμετρήσεις είχε περισσότερους από 430 εκλέκτορες σε σύνολο 531, ενώ μεσούσης της εφαρμογής του προγράμματος του New Deal και της διαμάχης του με το Ανώτατο Δικαστήριο, έλαβε στις εκλογές του 1936 τον μεγαλύτερο ποσοστό εκλεκτόρων που έχει υπάρξει σε συνολικά 56 εκλογικές αναμετρήσεις έως σήμερα (ποσοστό 98,5%), το οποίο βεβαίως αν απομονωθεί από το περιβάλλον και τις συνθήκες της συγκεκριμένης εκλογής θα διέγειρε σημαντικές υποψίες για τη πιστή αποτύπωση της βούλησης του εκλογικού σώματος και τη δημοκρατικότητα των διαδικασιών.⁶ Σε απόλυτους αριθμούς ο Roosevelt κέρδισε σε 46 από τις 48 τότε πολιτείες (πλην του Maine και του Vermont) και έλαβε συνολικά το 60.8% της λαϊκής ψήφου έναντι 36.5% του υποψήφιου του Ρεπουμπλικανικού Κόμματος Alf Landon. Στις εκλογές της ίδιας χρονιάς για την μερική ανανέωση της Γερουσίας, οι Δημοκρατικοί κέρδισαν περαιτέρω 6 έδρες στο σώμα και συνολικά πλέον είχαν πλειοψηφία 75 σε σύνολο 96 γερουσιαστών.

---

⁶ Οι μόνοι υποψήφιοι που πλησίασαν την εκλογική επιτυχία του Roosevelt σε προεδρικές εκλογές των ΗΠΑ είναι ο Ronald Reagan στην επανεκλογή του το 1984 όταν εξασφάλισε ποσοστό 97,6% των εκλεκτόρων και, κατά τρόπο ειρωνικό, ο μόνος ο οποίος εγκατέλειψε τον Λευκό Οίκο με τρόπο ατιμωτικό, ο Richard Nixon ο οποίος στις εκλογές του 1972 έλαβε ποσοστό 96,5% των εκλεκτόρων εξασφαλίζοντας δεύτερη θητεία στη θέση του Προέδρου. Στη στατιστική αυτή δεν περιλαμβάνεται η εκλογική αναμέτρηση του 1820 η οποία ήταν στην πραγματικότητα μη διεκδικούμενη από άλλον πλην του υποψηφίου του Δημοκρατικού/Ρεπουμπλικανικού Κόμματος James Monroe (το έτερο του κομματικού δίπολου Κόμμα των Φεντεραλιστών δεν πρότεινε υποψήφιο). Η συναίνεση ενθαρρύνθηκε από την ύφεση που είχε ήδη ξεκινήσει από το 1819 και η οποία εξασφάλισε την επανεκλογή του Προέδρου Monroe, χάνοντας μόνο έναν από τους 219 εκλέκτορες από τον έτερο υποψήφιο, προερχόμενο από το ίδιο κόμμα, John Quincy Adams, ο οποίος τον διαδέχτηκε στην προεδρία το 1825.

Αν και η εικόνα που του έχει αποδοθεί λόγω του μεγάλου μεταρρυθμιστικού του έργου στην οικονομία στη δυσκολότερη φάση της από συστάσεως του κράτους παραπέμπει σε οικονομολόγο, ο Franklin D. Roosevelt ήταν νομικός με λαμπρές σπουδές και οικογενειακή πολιτική παράδοση από τον εξάδελφό του Theodore Roosevelt, 26^ο Πρόεδρο των ΗΠΑ την πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα. Πριν εκλεγεί Πρόεδρος, υπηρέτησε ως Κυβερνήτης της Νέας Υόρκης, Γερουσιαστής και Υφυπουργός Ναυτικών (Assistant Secretary of the Navy). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον σε σχέση με την οικονομική κρίση του '29 είχε η θητεία του ως Κυβερνήτη ακριβώς την κρίσιμη περίοδο. Όπως και ο Πρόεδρος Hoover την ίδια εποχή, έτσι και ο Roosevelt στη χωρική αρμοδιότητα του οποίου υπαγόταν η Wall Street, είχαν επιλέξει συνειδητά πολιτική αποχής από την κεφαλαιαγορά προσβλέποντας πιθανώς να αντλήσουν πολιτικά οφέλη από την άνθηση των τιμών των μετοχών στο Χρηματιστήριο Αξιών.

Παρά την αποχή του από παρεμβατικές μορφές δράσεις στο Χρηματιστήριο ως Κυβερνήτης, ο Roosevelt θεωρούσε ότι η ελευθέρως δρώσα αγορά είχε οδηγήσει στα αδιέξοδα της κρίσης. Πέρα από αυτό, ήταν σε γενικές γραμμές αντίθετος στη λογική της «αναπτυξιακής» πολιτικής επιλέγοντας μια γραμμή περισσότερο διασφαλιστική της κοινωνικής συνοχής παρεμβατική πολιτική, θεωρώντας ότι μέσω της κοινωνίας θα υπάρξει η ανάκαμψη. Η ευεργετική επενέργεια του New Deal ήταν καταλυτική στο να εδραιωθεί μια βαθιά πεποίθηση στους Αμερικανούς ότι η κρατική παρέμβαση ήταν αναγκαία για τη λειτουργία της οικονομίας.

Το πρόγραμμα του New Deal, το οποίο ήταν και το βασικό όχημα της προεκλογικής εκστρατείας του Roosevelt και υλοποιήθηκε πρωτίστως στην έκτακτη «Σύνοδο των 100 ημερών» του Κογκρέσου, περιελάμβανε την αποκατάσταση της γεωργικής παραγωγής (*Agricultural Adjustment Act*), την ανασυγκρότηση της βιομηχανικής παραγωγής με έμφαση στην καθιέρωση ελάχιστων μισθών ιδίως για ευπαθείς κατηγορίες εργαζομένων, στην εγγύηση συλλογικών διαπραγματεύσεων, στην καθιέρωση εργασιακών συνθηκών, στη δυνατότητα καθορισμού τιμών και διακίνησης πετρελαιοειδών, στη χαλάρωση των αντιμονοπωλιακών εγγυήσεων (*National Industrial Recovery Act - NIRA*),⁷ την προστασία των πολιτών που είχαν κατεξοχήν πληγεί λόγω του υπερβολικού δανεισμού και βρίσκονταν αντιμέτωποι με τον κίνδυνο της κατάσχεσης των περιουσιών τους (*Home Owners Loans Act*), την κρατική ενίσχυση τοπικών στεγαστικών οργανισμών για τη βελτίωση των συνθηκών οίκησης χαμηλόμισθων οικογενειών (*Housing*

---

⁷ Η εφαρμογή του νόμου ανατέθηκε σε δύο οργανισμούς του δημοσίου National Recovery Administration (NRA) και την Public Works Administration (PWA) στις οποίες δόθηκε και εξουσιοδότηση για έκδοση κανονιστικών πράξεων εκτελεστικών του νόμου.

Act, γνωστή ως *Wagner-Steagall Act*), την ενίσχυση των ανέργων μέσω επιδομάτων ή απασχόλησης από το δημόσιο (*Civilian Conservation Corps* για την απασχόληση των νέων στη διατήρηση και ανάπτυξη της δημόσιας γης, *Public Works Administration* για τη δημιουργία μεγάλης έκτασης υποδομών, *Civil Works Administration* για την προσωρινή απασχόληση 4 εκατομμυρίων ανέργων κυρίως στην οδοποιία και *Works Progress Administration Act* για τη δημιουργία έργων υποδομών κυρίως στην αμερικανική ύπαιθρο), την ενίσχυση της κοινωνικής πρόνοιας στην υγεία και την ασφάλιση (*Social Security Act*), την επωφελή για τους εργαζόμενους και τα συλλογικά τους δικαιώματα ρύθμιση των εργασιακών σχέσεων (*National Labor Relations Act*, γνωστή ως *Wagner Act*), τη διάσωση των τραπεζών που χρεοκοπούσαν και την ενίσχυση της ρευστότητας του τραπεζιτικού συστήματος (*Reconstruction Finance Corporation*), την προστασία των τραπεζικών λογαριασμών των νοικοκυριών (*Federal Deposit Insurance Corporation*) και τον διαχωρισμό μεταξύ εμπορικών και επενδυτικών τραπεζών (*Glass-Steagall Act*). Στην πραγματικότητα το New Deal πρότεινε αυτό που σήμερα θα χαρακτηρίζαμε φιλελεύθερο κοινωνικό κράτος («*liberal welfare state*»), κατά τον διαπρεπή κοινωνιολόγο Gøsta Esping-Andersen, διακρινόμενο από το σοσιαλιστικό κοινωνικό κράτος («*social-democratic welfare state*») και το συντηρητικό-συλλογικό κοινωνικό κράτος («*conservative-corporatist welfare state*») του μεταβιομηχανικού κράτους.⁸

Παράλληλα επελέγη ως θεμελιώδης πολιτική για την υλοποίηση του σχεδίου η έξοδος των ΗΠΑ τον Ιούνιο του 1933 από τον κανόνα του χρυσού,⁹ η προσκόλληση στον οποίο είχε αναπόφευκτα ευνοήσει την κρίση, ώστε να εξασφαλίζεται μεγαλύτερη ευελιξία στην άσκηση της δημοσιονομικής πολιτικής. Η οικονομική πολιτική συνοδεύτηκε από εξωτερική διπλωματία που κατέτεινε στην «ενεργό» ουδετερότητα, ενισχύοντας τις χώρες που μάχονταν κατά του άξονα, χωρίς όμως να καθίστανται οι ΗΠΑ μέρος του πολέμου, τουλάχιστον έως τις 7 Δεκεμβρίου 1941 και την επίθεση του Pearl Harbor.

Οι συνέπειες από την κρίση του '29 δεν περιορίστηκαν μόνο στις ΗΠΑ. Ολόκληρος ο αναπτυσσόμενος κόσμος γνώρισε μείζονα συρρίκνωση των οικονομικών μεγεθών που σε πολλές περιπτώσεις επιδεινώθηκε εξαιτίας της συγκυριακής ανάγκης για εξοπλισμούς και εντέλει εξαιτίας του ίδιου του πολέμου. Στην Ελλάδα, από το τέλος του 1931 και για 15 μήνες το Χρηματιστήριο Αξιών Αθηνών παρέμεινε κλειστό ώστε να αποφευχθεί η κατάρρευση των τιμών των μετοχών. Στις 26 Απριλίου

---

⁸ Gøsta Esping-Andersen, *Οι τρεις κόσμοι του καπιταλισμού της ευημερίας* (επιμέλεια Μ. Πετμεζίδου, μετάφραση Α. Γολέμη, Ελληνικά Γράμματα, 2006)· η αρχική έκδοση *The Three Worlds of Welfare Capitalism* από την Princeton University Press είναι του 1990.

⁹ Είχε προηγηθεί ήδη από τον Σεπτέμβριο του 1931 η έξοδος της Βρετανίας από τον κανόνα του χρυσού.

1932 η Κυβέρνηση Βενιζέλου κήρυξε προσωρινό χρεοστάσιο στην εξυπηρέτηση των δανείων, υποτίμησε τη δραχμή κατά 60% και επεδίωξε ανεπιτυχώς τη συγκρότηση οικονομικής κυβέρνησης για τη διαχείριση της κρίσης. Τα αποτελέσματα της οικονομικής αυτής πολιτικής ήταν επιτυχή στον βαθμό που με την εξοικονόμηση από την μη εξυπηρέτηση του χρέους χρηματοδοτήθηκαν με ισοσκελισμένους προϋπολογισμούς έργα ανάπτυξης που εξασφάλισαν και θέσεις εργασίας. Με τον τρόπο αυτό το δημόσιο χρέος σχεδόν εξαλείφεται 35 χρόνια μετά.¹⁰

1.2 Ο συνταγματικός διχασμός με σημείο αναφοράς τη δικαστική ερμηνεία

Παρά τη θεαματική προϊούσα ανάκαμψη της οικονομίας, στη δεύτερη θητεία του που ξεκινά το 1937 ο Roosevelt είχε να αντιμετωπίσει μείζονες πυλώνες αντίδρασης. Η ελεγχόμενη από τους δημοκρατικούς Γερουσία αρνείται καθ' όλη τη διάρκεια του έτους να εγκρίνει τις πιστώσεις που ζητεί ο Πρόεδρος. Η αγορά, με βασικούς εκφραστές το μεγάλο κεφάλαιο, αντιδρούσε με επιχείρημα κυρίως ότι με την εφαρμογή του New Deal διευρυνόταν το χρέος και γίνονταν μεγάλες παραχωρήσεις κοινωνικού χαρακτήρα. Η πιο σημαντική όμως αντίδραση προερχόταν από το Ανώτατο Δικαστήριο το οποίο ήδη από την εφαρμογή των πρώτων μέτρων για την ανάκαμψη της οικονομίας είχε κρίνει σε πολλές περιπτώσεις αντισυνταγματικές κρίσιμες νομοθετικές διατάξεις. Το Δικαστήριο κατά την κρίσιμη αυτή περίοδο συντίθετο από δικαστές που εξέφραζαν δύο τάσεις. Η πρώτη τάση 3 δικαστών (Brandeis, Cardozo και Stone) υποστήριζε μια «ολιστική» ερμηνεία του συντάγματος με αναφορά και στα θέματα που ήγειρε η οικονομική κρίση και εν τέλει αποδεχόταν την κρατική παρέμβαση που αποτυπωνόταν στο New Deal. Η δεύτερη τάση 4 δικαστών (Van Devander, Butler, McReynolds και Sutherland, συλλογικώς γνωστοί ως «οι 4 ιππείς» – «*the four horsemen*») παρέμενε προσκολλημένη σε μια τεχνική ανάγνωση του Συντάγματος αποδεχόμενη την νομολογία του Δικαστηρίου που είχε αποδώσει συνταγματικό έρεισμα στην οικονομία της αγοράς και κατά βάση αρνείτο να αποδώσει στην ομοσπονδιακή διοίκηση την αρμοδιότητα ρύθμισης σε θέματα γεωργίας, βιομηχανίας, εργασίας και εμπορίου. Ανάμεσα στις δύο τάσεις αιωρούμενες ψήφοι («*swing votes*»), οι δικαστές Hughes και Roberts με συχνότερη προσκόλληση στην ήδη διαμορφωμένη τάση κατά του New Deal.

Η πλειοψηφία των αποφάσεων του Ανώτατου Δικαστηρίου που κρίνουν πολιτικές του New Deal αντισυνταγματικές έχουν ως νομική βάση την κατανομή αρμοδιοτήτων μεταξύ της Ομοσπονδίας και των

---

¹⁰ Βλ. σχετικά Α. Τσουλφίδη, *Οικονομική ιστορία της Ελλάδος* (Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, 2009).

Πολιτειών, υπέρ των οποίων η Δέκατη Τροποποίηση του Συντάγματος αναγνώριζε τεκμήριο αρμοδιότητας. Το Σύνταγμα προβλέποντας έναν ιδιαίτερος συνοπτικό κατάλογο αρμοδιοτήτων υπέρ της Ομοσπονδίας, έστω και υπό την εκδοχή των σιωπηρών αρμοδιοτήτων («*implied powers*»), που είχε γίνει νομολογιακά δεκτή ήδη από την *MucCulloch v. Maryland* του 1819,¹¹ ουσιαστικά εμπόδιζε την ανάληψη νομοθετικών πρωτοβουλιών σε όλους τους κοινωνικά ευαίσθητους τομείς της κοινωνικής συνύπαρξης και της οικονομίας. Χαρακτηριστική ήταν η αδυναμία συνταγματικής βάσης ακόμη και για την καθιέρωση ενός συστήματος κοινωνικής ασφάλισης, όπου αξιοποιήθηκε η προβλεπόμενη αρμοδιότητα της εισαγωγής φόρων και της επένδυσης πόρων υπέρ της γενικής πρόνοιας («*for the general welfare*»). Υπό τις συνθήκες αυτές κρίνονται αντισυνταγματικές βασικές ρυθμίσεις των νόμων για τη βιομηχανική και την αγροτική ανασυγκρότηση με το σκεπτικό, κατεξοχήν, ότι συνιστούσαν υπέρβαση της αρμοδιότητας της ομοσπονδιακής εξουσίας να ρυθμίζει το εμπόριο εντός της ομοσπονδίας («*commerce power*») και ότι πάντως ενείχαν ιδιαίτερες ευρείες εξουσιοδοτήσεις προς την ομοσπονδιακή διοίκηση.¹² Περαιτέρω, μέτρα οικονομικής παρέμβασης με γνώμονα την ανακούφιση των δανειοληπτών κρίνονται αντισυνταγματικά, με πιο χαρακτηριστική περίπτωση τη νομοθετική κατάργηση της δυνατότητας των τραπεζών να εκτελέσουν επί ενυπόθηκων δανείων αγροτών, ως αντιβαίνουσα την Πέμπτη Τροποποίηση του Αμερικανικού Συντάγματος για την προστασία της περιουσίας.¹³

Η αντίδραση της Διοίκησης Roosevelt ήταν η τακτική του λευκού εκβιασμού. Από τα μέσα της δεκαετίας του '30, κατατίθενται στο Κογκρέσο προτάσεις για την οργανωτική και λειτουργική ανασυγκρότηση της ομοσπονδιακής δικαιοσύνης, με έμφαση ιδίως στη δυνατότητά να κρίνεται αντισυνταγματική η ομοσπονδιακή νομοθεσία. Οι προτάσεις αφορούσαν είτε τη συγκρότηση του δικαστηρίου (αύξηση αριθμού των δικαστών ή καθαίρεση δικαστών που έκριναν οποιαδήποτε ή έστω αφορώσα το New Deal νομοθεσία ως αντισυνταγματική), είτε την αρμοδιότητά του (περιορισμός της αναιρετικής αρμοδιότητας), είτε τη μορφή του ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων (καθ' ολοκληρίαν αφαίρεση ή την καθύλην περιστολή του ελέγχου αντισυνταγματικότητας σε σχέση με υποθέσεις οικονομικής ή κοινωνικής πολιτικής, απαίτηση

---

¹¹ 17 US 316 (1819). Με την απόφαση αυτή αποδόθηκε ευρεία ερμηνεία στη διάταξη του Συντάγματος που απονέμει στο Κογκρέσο αρμοδιότητα να θέτει κάθε νόμο που είναι αναγκαίος και πρόσφορος («*necessary and proper*») για την άσκηση των συνταγματικών αρμοδιοτήτων των ομοσπονδιακών οργάνων.

¹² Article I, Section 8, Clause 3. Επίσης *Panama Refining Co. v. Ryan* 293 U.S. 388 (1935) και *Schechter Poultry Corp. v. United States*, 295 U.S. 495 (1935).

¹³ *Louisville Joint Stock Land Bank v. Radford*, 295 U.S. 555 (1935), πρόκειται για τη γνωστή Frazier-Lemke Act του 1934, βασικό όχημα της πολιτικής του Roosevelt.

ομοφωνίας ή έστω αυξημένης πλειοψηφίας για την κρίση αντισυνταγματικότητας, δυνατότητα του Προέδρου για αρνησικυρία επί δικαστικής κρίσης για αντισυνταγματικότητα).

Ο Roosevelt παρά το ότι διέθετε την πλειοψηφία να το πράξει και δέχτηκε επανειλημμένες προτάσεις προς τούτο, αρνήθηκε να προβεί σε αναθεώρηση του Συντάγματος ώστε πλέον ρητώς να ανατεθούν οι κρίσιμες εκτελεστικές αρμοδιότητες στην ομοσπονδιακή έννομη τάξη. Και αυτό γιατί μια τέτοια ενέργεια θα δικαίωνε κατ' ουσίαν την ερμηνεία του Ανώτατου Δικαστηρίου σχετικά με τις αρμοδιότητες του Συντάγματος ενώ η πεποίθηση του Προέδρου ήταν ότι το Σύνταγμα ως είχε ανέθετε στην ομοσπονδία την έκδοση πράξεων στην ύλη αυτή. Ο Roosevelt αρνήθηκε να εκκινήσει τη διαδικασία αναθεώρησης του Συντάγματος, ούτε όμως διανοήθηκε να εκκινήσει και τη διαδικασία καθάρσεως σε βάρος των αντιφρονούντων δικαστών. Σε δημόσιες τοποθετήσεις του με αφορμή τις αποφάσεις του Ανώτατου Δικαστηρίου για τη αντισυνταγματικότητα οικονομικών ρυθμίσεων του New Deal, ο Roosevelt έθεσε με τρόπο σχεδόν διλημματικό το ζήτημα. Αφού διετύπωσε την άποψη ότι το Δικαστήριο κατέστη τρίτο νομοθετικό σώμα –υπεράνω μάλιστα του Κογκρέσου- αναγιγνώσκοντας το Σύνταγμα με τρόπο που ούτε γραμματικά ούτε λογικά μπορούσε να υποστηριχθεί, κάλεσε τους Αμερικανούς να μην εξαρτήσουν το συνταγματικό τους μέλλον «από τις προσωπικές κρίσεις λίγων ανδρών οι οποίοι φοβούμενοι το μέλλον, αρνούνται τα αναγκαία μέσα για τη διαχείριση του παρόντος».¹⁴

Σε αυτό το κλίμα, το 1937 συντελείται μια άτυπη συνταγματική επανάσταση. Ως απάντηση στην επίμονη αντίδραση του Ανώτατου Δικαστηρίου, ο Roosevelt καταθέτει στο Κογκρέσο τον Φεβρουάριο του έτους αυτού νομοσχέδιο, γνωστό ως Court Packing Scheme με σκοπό την αναδιοργάνωση της ομοσπονδιακής δικαιοσύνης, όπου ανάμεσα σε άλλες ρυθμίσεις περιλαμβάνεται και η κρίσιμη διάταξη σύμφωνα με την οποία ο Πρόεδρος θα διορίζει έναν νέο δικαστή, και έως του συνολικού αριθμού των 15 δικαστών, για κάθε υφιστάμενο δικαστή που υπερέβαινε τα 70 χρόνια και δεν παραιτείτο μέσα σε 6 μήνες από τη συμπλήρωσή τους. Σύμφωνα με τη δήλωση του ίδιου του Προέδρου, ο λόγος της εισαγωγής του μέτρου αυτού ήταν η αδυναμία του Δικαστηρίου να διαχειριστεί τον μεγάλο όγκο υποθέσεων που ετίθετο ενώπιόν του, την οποία ο ίδιος απέδιδε στην προχωρημένη ηλικία των δικαστών του σώματος που τους εμπόδιζε να δουν τις υποθέσεις με μια νέα ματιά όπως επιβαλλόταν από τη συνθετότητά τους.¹⁵ Δεδομένης της ηλικιακής σύνθεσης του

---

¹⁴ Βλ. R.H. Jackson, *The struggle for judicial supremacy: A study of a crisis in American power politics* (Knopf, 1941), σελ. 343-349.

¹⁵ Βλ. σχετικά B. Kushman, *Rethinking the New Deal Court. The structure of a constitutional revolution* (Oxford University Press, 1998), σελ. 11-25. Κατά το προηγούμενο

Δικαστηρίου κατά τον χρόνο κατάθεσης του νομοσχεδίου, εφόσον κανένα από τα υφιστάμενα μέλη του δεν παραιτείτο, 6 νέοι δικαστές θα διορίζονταν από τον Πρόεδρο εν μία νυκτί, προφανώς ανατρέποντας υπέρ του New Deal τις ήδη οριακές ισορροπίες.

Βεβαίως κανείς δεν πείστηκε από τις εξηγήσεις του Προέδρου για την αναγκαιότητα της νομοθετικής παρέμβασης, αφού όλοι γνώριζαν τη ρήξη της διοίκησης με την πλειοψηφία του δικαστικού σχηματισμού και οι περισσότεροι αποδέχονταν την –πρόχειρα- συγκαλυμμένη επιχείρηση χειραγώγησης της σύνθεσης του Δικαστηρίου. Η απάντηση του Δικαστηρίου στη «μομφή» του Προέδρου ήλθε με τη μορφή επιστολής του προέδρου του Δικαστηρίου Αρχιδικαστή Hughes προς την αρμόδια διαρκή επιτροπή της Γερουσίας, με την οποία ρητά επισημαίνεται ότι δεν υπάρχει πρόβλημα φόρτου εργασίας και καθυστέρησης στην διεκπεραίωση των εκκρεμών υποθέσεων και ότι τυχόν αύξηση των μελών του σχηματισμού θα έφερε τα αντίθετα αποτελέσματα αφού, δεδομένης της λειτουργίας του Δικαστηρίου μόνο σε Ολομέλεια, θα υπήρχαν πρόσθετες καθυστερήσεις λόγω των αυξημένων διαβουλεύσεων.¹⁶

Ενόσω ακόμη το νομοσχέδιο βρισκόταν στη διαδικασία της νομοθετικής επεξεργασίας, η στάση του Ανώτατου Δικαστηρίου διαφοροποιείται θεαματικά. Η ψυχολογική πίεση από το νομοσχέδιο, η κοινωνική αποδοχή του New Deal, όπως αποτυπώθηκε στις εκλογές του 1936, και οι καθιστικές διαμαρτυρίες πολιτών έξω από το κτήριο του Δικαστηρίου κατά τις εκδικάσεις κρίσιμων υποθέσεων φαίνεται να ωθούν τους μετριοπαθείς Δικαστές Hughes και Roberts να συνταχθούν πλέον με την πτέρυγα των υποστηρικτών του New Deal ανατρέποντας τη νομολογία που μόλις πρόσφατα είχε τεθεί. Το 1937 με την απόφαση *West Coast Hotel v. Parish*,¹⁷ σηματοδεύεται η αλλαγή στάσης του Δικαστηρίου. Με οριακή πλειοψηφία κρίνεται συνταγματική η καθιέρωση κατώτατων ορίων μισθών των γυναικών στην πολιτεία της Washington, ενώ το ίδιο ζήτημα είχε κριθεί αντίθετα ένα μόλις χρόνο πριν από το δικαστήριο με αναφορά σε πολιτειακό νόμο της Νέας Υόρκης.¹⁸ Ακολουθεί σειρά αποφάσεων στις 12 Απριλίου που αποδέχονταν τη συνταγματικότητα της *National Labor Relations Act*,¹⁹

έτος 1936, το Ανώτατο Δικαστήριο δεν είχε εξετάσει 695 από συνολικά 803 αιτήσεις που κατατέθηκαν ενώπιόν του από φυσικά ή νομικά πρόσωπα.

¹⁶ Βλ. J.D. Hockett, *New Deal Justices* (Rowman & Littlefield Publishers, 1996), σελ. 2-3.

¹⁷ 300 US 379 (1937). Την αλλαγή της νομολογίας ουσιαστικά υπογραφει ο Δικαστής Roberts ο οποίος εισφέρει την κρίσιμη πέμπτη ψήφο της πλειοψηφίας στις δύο περιπτώσεις.

¹⁸ *Morehead v. New York Ex Rel. Tipaldo* 298 U.S. 587 (1936).

¹⁹ *Washington, Va. & Md. Coach Co. v. NLRB*, 301 U.S. 142 (1937), *Associated Press v. NLRB*, 301 U.S. 103 (1937), *NLRB v. Friedman-Harry Marks Clothing Co.*, 301 U.S. 58

και στις 24 Μαΐου της *Social Security Act*,²⁰ με τις οποίες το Δικαστήριο συντάσσεται πλέον με τις επιλογές του Προέδρου και επεκτείνει ουσιαστικά τις αρμοδιότητες της Ομοσπονδίας έναντι των Πολιτειών.

Η αλλαγή της νομολογίας, η οποία παγιώνεται τα επόμενα χρόνια καθιστά το Court Packing Scheme περιττό και αλυσιτελές. Την ίδια ημέρα που η αρμόδια κοινοβουλευτική επιτροπή δικαιοσύνης της Γερουσίας, αποτελούμενη κατά πλειοψηφία από δημοκρατικούς γερουσιαστές, εκδίδει την αρνητική της πρόταση για το σχέδιο ανασυγκρότησης του Δικαστηρίου, ο πιο σκληροπυρηνικός δικαστής του block κατά του New Deal Van Devanter παραιτείται. Η υπόλοιπη ομάδα των αντικαθεστωτικών ακολουθεί. Ο Δικαστής Sutherland παραιτείται λίγους μήνες μετά, ο Δικαστής Butler πεθαίνει το 1939, ο Δικαστής McReynolds παραιτείται το 1941 ώστε κατά τη δεύτερη θητεία του ο Roosevelt, εν αντιθέσει με την άγωνα στο κεφάλαιο αυτό πρώτη θητεία, διορίζει 5 δικαστές (ολόκληρη δηλαδή την πλειοψηφία) στο Ανώτατο Δικαστήριο. Τα βασικά χαρακτηριστικά των νέων δικαστών ήταν οι φιλελεύθερες απόψεις για την ανάγνωση του Συντάγματος και η εμπιστοσύνη προς την εκτελεστική εξουσία με επίγνωση της συνταγματικά περιορισμένης θέσης του δικαστή στο πολίτευμα.²¹ Κατά τρόπο ειρωνικό, ανάμεσα στους νέους διορισμούς, βρίσκεται και ο Hugo Black ο οποίος από τον διορισμό του το 1937 ηγείται της φιλελεύθερης πτέρυγας του Δικαστηρίου, αν και όπως αποκαλύφθηκε και συνομολόγησε και ο ίδιος (αποκηρύσσοντας βεβαίως το παρελθόν του) είχε αποτελέσει μέλος της διαβόητης Κου-Κλουξ-Κλαν.

2. Συνταγματικά παρεπόμενα της κρίσης

2.1 Η αέναη συνταγματική διακύβευση - Τα θεωρητικά ερωτήματα

Η κρίση που ανέκυψε την περίοδο του New Deal σχετικά με την περί συντάγματος θεώρηση αφορούσε δύο μείζονα ζητήματα. Αφενός ποιο είναι το όργανο εκείνο που τελικά αξιολογεί τη συνδρομή δημοσίου συμφέροντος και, αφετέρου, πώς πρέπει να γίνεται η ανάγνωση του συντάγματος από τον ερμηνευτή του. Στο ζήτημα της αξιολόγησης του

(1937), *NLRB v. Fruehauf Trailer Co.*, 301 U.S. 49 (1937), *NLRB v. Jones & Laughlin Steel Corp.*, 301 U.S. 1 (1937).

²⁰ *Helvering v. Davis*, 301 U.S. 619 (1937), *Steward Machine Co. v. Davis*, 301 U.S. 548 (1937), *Carmichael v. Southern Coal & Coke Co.*, 301 U.S. 495 (1937).

²¹ Τη θέση αυτή εκφράζει κατεξοχήν ο σημαντικός νομομαθής Δικαστής Felix Frankfurter, Καθηγητής στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου του Χάρβαρντ για 25 χρόνια πριν την ένταξή του στο Δικαστήριο το έτος 1939 και σύμβουλος του Προέδρου Roosevelt. Ο Frankfurter υπηρέτησε στο σώμα για 23 χρόνια και θεωρείται εμπνευστής σημαντικών αποφάσεων στη νομολογία του Δικαστηρίου αλλά κυρίως της πολιτικής αυτό-περιορισμού του σώματος, βλ. M.I. Urofsky, *Felix Frankfurter: Judicial Restraint and Individual Liberties* (Twayne, 1991).

δημοσίου συμφέροντος φαίνεται η ένταση να λύεται ουσιαστικά της δημοκρατικής οδού. Ανεξαρτήτως των παραγωγικών αιτίων που εξηγούν την αλλαγή στη δικαστική στάση, η ουσία παραμένει ότι εκείνο που τελικά μέτρησε για να γείρει ο ζυγός υπέρ της διοίκησης ήταν ακριβώς η ευρεία νομιμοποίηση που απέλαυε έναντι της πολιτικά ανεύθυνης και *ad hoc* μη ουσιαστικά νομιμοποιημένης δικαστικής λειτουργίας. Είτε η δικαστική συμπεριφορά εξηγείται στη βάση της δημοκρατικής εκδοχής, δηλαδή της ευρείας κοινωνικής αποδοχής των μέτρων ανάκαμψης της οικονομίας, είτε στη βάση της δικαιολογικής εκδοχής δηλαδή της πίεσης που ασκήθηκε στους δικαστές μέσω της απειλής ανασυγκρότησης της δικαιοσύνης, η πραγματικότητα είναι ότι η εκτελεστική εξουσία εν πολλοίς αντλούσε την πειθώ της ακριβώς από την ευρεία νωπή εκλογική νίκη του Προέδρου.²²

Στο ζήτημα της ανάγνωσης του συντάγματος δύο ήταν οι βασικές γραμμές επιχειρηματολογίας που εν πολλοίς απηχούσαν και τη συζήτηση που είχε εκκινήσει στις αρχές του 20^{ου} αιώνα με κύριους εκφραστές τον Hans Kelsen και Carl Schmitt. Η καθαρή θεώρηση του Συντάγματος την οποία πρέσβευαν έως το 1937 οι πλειοψηφούντες δικαστές του Ανώτατου Δικαστηρίου στήριζε τη νομιμοποίησή της στην τεχνική ερμηνεία των συνταγματικών κανόνων, που προϋποθέτει την αποκάθαρσή τους από στοιχεία εξωνομικά ακόμη και προσδιοριστικά των δημόσιων σκοπών που εξυπηρετεί η δράση της διοίκησης. Μια ουσιαστικά εννοιοκρατική προσέγγιση που αποδεχόταν ως τίμημα τον συνταγματικό φορμαλισμό. Από την άλλη πλευρά, η ολιστική θεώρηση του Προέδρου Roosevelt ήθελε τον ερμηνευτή του δικαίου να εντάσσει στον δικανικό του συλλογισμό, ως ερμηνευτικό στοιχείο που αποδίδει το αληθές νόημα στον κανόνα, το πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό συγκείμενο των νομοθετικών μέτρων των οποίων η συμβατότητα με το σύνταγμα αξιολογείται από τον δικαστή. Υπό την εκδοχή αυτή, η αυστηρή εννοιοκρατία παραχωρεί σημαντικό μέρος της αυθεντίας της σε μια πιο ελαστική θεώρηση του Συντάγματος με βάση και κριτήρια εξόχως ωφελμιστικά, όπως είναι ακριβώς η εξυπηρέτηση μειζόνων σκοπών δημοσίου συμφέροντος που εισάγονται από τη πολιτική εξουσία και καθαγιάζονται από το εκλογικό σώμα, όχι ως μέρος της ευρείας δημοκρατικής εντολής αλλά ειδικά και συγκεκριμένα.

---

²² Στην πραγματικότητα καμία πειστική εξήγηση δεν έχει δοθεί από τη θεωρία σχετικά με την αλλαγή της δικαστικής στάσης το 1937, αφού δεν είναι δυνατόν να υπάρξει εμπειρική ή πειραματική επιβεβαίωση, οποιαδήποτε δε θεωρία διατυπώνεται κατηγορείται ως ατεκμηρίωτη. Όπως γλαφυρά περιγράφει ο Barry Cushman, *ibid*, σελ. 32, καμία εκδοχή δεν μπορεί να χαρακτηριστεί πιο τεκμηριωμένη από το προφανώς εξίσου ατεκμηρίωτο πόρισμα ότι υπήρξε θεϊκή επιφοίτηση στους δικαστές του Ανώτατου Δικαστηρίου ή συγκυριακή σύζευξη πλανητών.

Στην πραγματικότητα, η διελκυστίδα μεταξύ Προέδρου και Ανώτατου Δικαστηρίου στο ζήτημα της ανάγνωσης του Συντάγματος φαίνεται να καταλήγει υπέρ του Προέδρου στον βαθμό που με την αλλαγή της νομολογίας το 1937 κατ' αποτέλεσμα επιδοκιμάζονται οι πολιτικές του επιλογές. Ακόμη όμως και υπό αυτές τις συνθήκες ασφυκτικής αλλά ουσιαστικά νομιμοποιημένης πίεσης προς τη δικαστική λειτουργία, το Ανώτατο Δικαστήριο δεν εγκατέλειψε τις βασικές αρχές της ερμηνείας που είχε οικοδομήσει για περίπου 150 χρόνια. Ακόμη και στις περιπτώσεις απόκλισης από το δικαστικό προηγούμενο, η συντριπτική πλειονότητα των αποφάσεων που εκδίδει το Ανώτατο Δικαστήριο εμπεριέχει τεχνική νομική αιτιολογία η οποία βρίσκει έρεισμα, άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο ικανοποιητικό, σε νομολογιακά προηγούμενα.²³ Υπό αυτή την έννοια δεν μπορεί να αποδοθεί στο Δικαστήριο η βαριά μομφή της πολιτικοποίησης ή της προσαρμογής των αποφάσεων σε πολιτικές ιδεολογίες ή ακόμη σε έξωθεν θεμιτές ή αθέμιτες πιέσεις. Η εύλογη κοινωνική αποδοχή του New Deal μπορεί να επηρέασε τον ψυχισμό των δικαστών αλλά δεν ανείρεσε τη θεμελιώδη υποχρέωσή τους να προβάλουν πειστική αιτιολόγηση για τις αποφάσεις τους. Η νομολογία της εποχής του New Deal αναδεικνύει τον σεβασμό και την αυτοπεριοριστική τελικά διάθεση των δικαστών έναντι της νομιμοποιημένης πολιτικής εξουσίας σε περίοδο κρίσης, διατηρεί όμως τα τεχνικά χαρακτηριστικά του δικανικού συλλογισμού. Στο δίπολο που αναπτύσσεται κατά την κρίσιμη περίοδο ανάμεσα στον φορμαλισμό και τον ρεαλισμό στην ανάγνωση του συντάγματος, η συζήτηση φαίνεται να μεταφέρεται στο επίπεδο της δημοκρατικής ολότητας στη λειτουργία του πολιτεύματος, δηλαδή στη συνύπαρξη των κρατικών οργάνων σε ένα πιο στεγανό ρόλο που τους αποδίδει το σύνταγμα, με την πολιτική εξουσία να είναι υπεύθυνη για τη χάραξη των οικονομικών της πολιτικών, και τη δικαστική εξουσία να αυτοπεριορίζεται στη διερεύνηση αν υφίσταται στη νομοθεσία μία εύλογη συνταγματική βάση επί της οποίας ερείδεται.²⁴

2.2. Αξιολόγηση και προβολές στο μέλλον

Προβολή πρώτη. Στις ΗΠΑ δεν υφίσταται καθαγίαση της έννοιας του δημοσίου συμφέροντος, όπως συμβαίνει εν πολλοίς στην Ευρώπη, ιδίως στην Ελλάδα. Στην Ελλάδα, η επίκληση δημοσίου συμφέροντος σε

---

²³ Η μόνη ίσως εξαίρεση είναι η απόφαση *West Coast Hotel v. Parish*, λόγω βεβαίως και της πρόσφατης τότε αντίθετης νομολογίας. Πάντως και σε αυτή την περίπτωση η δικανική αιτιολόγηση της κρίσιμης ψήφου του Δικαστή Hughes επιχειρεί να εντάξει διαδικαστικά ερείσματα.

²⁴ Εξαιρετική ανάλυση της μετατόπισης της δικαιοπολιτικής και νομιμοποιητικής βάσης των κρατικών λειτουργιών, ξεκινώντας μάλιστα πριν την οικονομική κατάρρευση του 1929, σε C.E. White, *The Constitution and the New Deal* (Harvard University Press, 2000), σελ. 167-197.

ζητήματα που ανάγονται στη διαχείριση των οικονομικών του κράτους φαίνεται να επαφίεται από τον δικαστή στην πολιτική εξουσία. Αυτό συντελείται με διάφορους τρόπους. Είτε άμεσα, αποδεχόμενος ο δικαστής με τρόπο αξιωματικό την αυθεντία της πολιτικής εξουσίας στον προσδιορισμό μιας παντοδύναμης ρήτρας δημοσίου συμφέροντος (στην οποία λειτουργικά εντάσσεται και το δημοσιονομικό συμφέρον) που δικαιολογεί αποκλίσεις από συνταγματικά δικαιώματα,²⁵ είτε εμμέσως με ευρεία ερμηνεία των γενικών ρητρών που επιτρέπουν κατ' ουσίαν τη ρύθμιση της οικονομίας.²⁶ Εντούτοις, φαίνεται ότι στην Ελλάδα το ζήτημα του δημοσίου συμφέροντος ανάγεται ουσιαστικά σε ρήτρα διαφυγής του ελέγχου συνταγματικότητας σε περιόδους οικονομικής ή κοινωνικής κρίσης.²⁷ Ο θεωρούμενος ως οριακός έλεγχος συνδρομής του δημοσίου συμφέροντος σε οικονομικές επιλογές, κατ' αποτέλεσμα δεν άγεται στην ελληνική νομολογία έως του σημείου αμφισβήτησης της ποιότητάς του επί της αρχής, με μόνη τελική δοκιμασία αυτή του ελέγχου της αναλογικότητας του μέτρου.²⁸ Αντιθέτως το Ανώτατο Δικαστήριο

²⁵ «Προστατεύεται μεν από το Σύνταγμα η οικονομική ελευθερία (άρθ. 5 παρ. παρ. 1 και 3), δεσμεύσεις όμως της ελευθερίας αυτής δικαιολογούνται από σοβαρούς *οικονομικούς ή άλλους λόγους δημοσίου συμφέροντος* μπορούν να επιβληθούν με νόμο, γιατί η ελεύθερη οικονομική δραστηριότητα τελεί υπό τη γενική επιφύλαξη του νόμου... και περιορίζεται από τα δικαιώματα των άλλων και τα χρηστά ήθη...», ΣΕ Ολομέλεια 1094/1987, 1987 ΤοΣ 279, (η έμφαση είναι πρόσθετη). Βλ. επίσης την κλασική απόφαση της Ολομέλειας 400/1986, 1986 ΤοΣ 433, με την οποία κρίθηκε ότι στον βαθμό που εξυπηρετείται γενικότερο δημόσιο συμφέρον (παροχή υπηρεσιών υγείας υψηλού επιπέδου) είναι σύμφωνη με το Σύνταγμα η ένταξη ιδιωτικών νοσηλευτικών ιδρυμάτων στο Εθνικό Σύστημα Υγείας.

²⁶ Όπως συνέβη στην περίπτωση της απόφασης 957/1978 της Ολομέλειας του Συμβουλίου Επικρατείας όπου υπήρξε μια ιδιαιτέρως διευρυμένη ερμηνεία της δημόσιας τάξης ώστε να μπορεί να υποδεχτεί την κρατική παρέμβαση στην οικονομία μέσω της θεσμού της επίταξης.

²⁷ Όπως επισημαίνει (με αρκετή διακριτικότητα ως εκ της θέσεώς του), ο Πάρεδρος του Συμβουλίου Επικρατείας, Β. Ανδρουλάκης, «Σκέψεις γύρω από τον δικαστικό έλεγχο της ρυθμιστικής παρέμβασης του κράτους στην οικονομία», <http://www.constitutionalism.gr/html/ent/712/ent.1712.asp> (τελευταία πρόσβαση 01.07.2011), αν και η νομολογία ελέγχει τη συνδρομή του δημοσίου συμφέροντος, λίγες φορές κρίθηκε ότι οι περιορισμοί της οικονομικής ελευθερίας δεν υπηρετούν τέτοιο σκοπό, περιοριζόμενο μόνο το Συμβούλιο στον κλασικό έλεγχο της αρχής της αναλογικότητας.

²⁸ Στην εμπειριστατωμένη μελέτη της, η Β. Καψάλη, «Δημόσιο συμφέρον και έλεγχος συνταγματικότητας στο πλαίσιο της οικονομικής ελευθερίας» 2008 ΔτΑ 511, ιδίως 543-552 και 563-565, εκτιμά ότι η διοικητική νομολογία αυτοπεριοριζόμενη «σέβεται την ιδιότητα του νομοθέτη ως μοναδικού διαμορφωτή του περιεχομένου του δημοσίου συμφέροντος», συλλαβάνοντας το δημόσιο συμφέρον «ως αξιακή έννοια αντί standard ή μέτρου κρίσης των εκάστοτε διακυβευόμενων συνταγματικών αγαθών». Βλ. επίσης σχετικά για την έκταση και την ένταση διαχρονικώς του δικαστικού ελέγχου των μέτρων οικονομικής πολιτικής στην Ελλάδα με σημείο αναφοράς στο δημόσιο συμφέρον Β. Βουτσάκη, «Η οικονομική ελευθερία, το γενικό συμφέρον και ο δικαστικός έλεγχος των μέτρων οικονομικής πολιτικής» σε *Το Σύνταγμα. Επιστημονικά συνέδρια 1. Τα εικοσάχρονα του Συντάγματος 1975* (Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1998) σελ. 387, Μ. Βροντάκη, «Προβλήματα ερμηνευτικής τακτικής του Συμβουλίου της Επικρατείας σε θέματα οικονομικού προγραμματισμού και παρεμβατισμού» σε *Οι συνταγματικές ελευθερίες στην πράξη, Α' Συνέδριο Ένωσης Ελλήνων Συνταγματολόγων*

του New Deal η εξυπηρέτηση του δημοκρατικά νομιμοποιημένου και κοινωνικά αποδεκτού σκοπού δεν αρκούσε για να δικαιολογήσει το μέσο, στην πρώτη τουλάχιστον φάση της νομολογίας, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την κρίση ως αντισυνταγματικής της εισφοράς σε αγρότες για τον περιορισμό της παραγωγής, επειδή κατά το δικαστήριο κατέτεινε στην εξυπηρέτηση αντισυνταγματικού σκοπού.²⁹

Προβολή δεύτερη. Το ζήτημα του οικονομικού συντάγματος και της ερμηνείας του ανάγεται στη συνολική κοσμοθεωρία κάθε συνταγματικής τάξης, μάλιστα δε ως βασικό συστατικό της. Κάθε έννομη τάξη εξυφαίνει ένα νομολογιακό συνταγματικό ιστό αποτελούμενο από επιμέρους βασικά συστατικά στοιχεία επί του οποίου οικοδομείται μια βασική δικανική θεωρία. Στις ΗΠΑ ο ιστός αυτός περιλαμβάνει την ομοσπονδιακή δομή, την αμοιβαίο έλεγχο και εξισορρόπηση των λειτουργιών του κράτους, τον *laissez faire* συνταγματισμό και μετά το New Deal ένα φιλελεύθερο κοινωνικό κράτος. Στην Ελλάδα, όπως ίσως και στην Ηπειρωτική Ευρώπη γενικότερα, ο ιστός αυτός καταλαμβάνει το ιδεατό στερεό της εξυπηρέτησης του δημοσίου συμφέροντος, τη διάκριση των εξουσιών και το κοινωνικό κράτος δικαίου. Η συνοχή του ιστού αυτού εξαρτάται τόσο από ενδογενείς παράγοντες που αναφέρονται στη δομική του συγκρότηση (π.χ. προσήλωση στο νομολογιακό προηγούμενο, ύπαρξη *de constitutione* ή *de facto* συνταγματικού δικαστηρίου), όσο και από εξωγενείς παράγοντες (π.χ. σταθερότητα δημοκρατικών θεσμών, ύπαρξη αποτελεσματικών θεσμικών αντιβάρων, δημοσιονομικές ή κοινωνικές κρίσεις και ανακατατάξεις).³⁰ Η αλλαγή παραδείγματος στη συνταγματική ανάγνωση του φιλελεύθερου οικονομικού μοντέλου στις ΗΠΑ συντελείται κατά βήματα: προηγείται η πολιτική εξουσία, ακολουθεί η κοινωνία και τέλος συμβιβάζεται με την αλλαγή αυτή και η δικαστική λειτουργία. Η άτυπη συνταγματική προσαρμογή έλαβε χώρα χωρίς αναθεώρηση του Συντάγματος, με ερμηνευτική προσέγγιση την οποία επέβαλε η δημοκρατική στιγμή, η οποία αλλαγή οκτώ χρόνια πριν θα ήταν απολύτως αδιανόητη.

(Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1986) σελ. 311, Γ. Δεληγιάννη, «Οικονομική ελευθερία και κρατική παρέμβαση» 1992 ΝοΒ 1180, Α. Καϊδατζή, «Δικαστικός έλεγχος των μέτρων οικονομικής πολιτικής. Νομολογιακές τάσεις και προσαρμογές στο μεταβαλλόμενο οικονομικο-πολιτικό περιβάλλον», <http://www.constitutionalism.gr/html/ent/616/ent.1616.asp>, (τελευταία πρόσβαση 01.07.2011) και Ι. Τζεβελεκάκη, «Οικονομική παρέμβαση και ακυρωτικά διαφορά» σε *Τόμος Τιμητικός του Συμβουλίου Επικρατείας 1929-1979, τόμ. Ι* (Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1979) σελ 169 και σε ίδιου, *Δίκαιο και Οικονομία. Μελέτες Δημοσίου Οικονομικού Δικαίου* (Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2011), σελ. 47.

²⁹ *United States v. Butler*, 297 U.S. 1 (1936).

³⁰ Βλ. σχετική παραμετροποίηση με σημείο αναφοράς τον δικαστικό παρεμβατισμό σε Ν. Αλιβιζάτου, «Μεταξύ ακτιβισμού και αυτοσυγκράτησης. Ο πολιτικός ρόλος των δικαστών στη Δυτική Ευρώπη» 2003 ΔτΑ 697.

Προβολή τρίτη. Η δικαστική κρίση οικονομικών πολιτικών συνιστά αφεαυτής υπό ευρεία έννοια πολιτική απόφαση. Από την παραδοχή αυτή δεν εκπηγάξει όμως ο συνήθης εύπετος αφορισμός για την πολιτικοποίηση του δικαστικού σώματος. Και αυτό γιατί *οποιαδήποτε* απόφαση λαμβάνεται από ένα δικαστήριο σε σχέση με τη συνταγματικότητα μιας οικονομικής πολιτικής μπορεί να κατηγορηθεί ως πολιτική επιλογή. Η προ του 1937 τεχνικώς ορθή νομολογία του Ανώτατου Δικαστηρίου κατηγορήθηκε ως πολιτική στάση του σώματος έναντι της νομιμοποιημένης διοίκησης και του Κογκρέσου. Η μετά το 1937 τεχνικώς εσφαλμένη (με βάση τους ήδη προϊσχύσαντες νομολογιακούς κανόνες) ή τουλάχιστον φορμαλιστική νομολογία θα μπορούσε να κατηγορηθεί ως πολιτική ταύτιση με τις (αντισυνταγματικές) επιλογές της Διοίκησης Roosevelt. Αντιστοίχως, η νομολογία του Συμβουλίου Επικρατείας για το Μνημόνιο λαιδορήθηκε προκαταβολικώς, με τρόπο μάλιστα ιδιαιτέρως οξύ τόσο κατά τη συζήτηση της υπόθεσης στο πλαίσιο της τότε εισήγησης της Συμβούλου Ειρήνης Σαρπ, όσο και από έντυπα και ηλεκτρονικά βήματα, ως κατεξοχήν πολιτική και δη προειλημμένη απόφαση. Εάν η απόφαση ήταν αντίθετη το πιο πιθανό είναι ότι ο λίβελος σε βάρος των δικαστών θα εκκινούσε από τους ίδιους τους εκπροσώπους της εκτελεστικής και της νομοθετικής λειτουργίας ως οιονεί αντιπολιτευτική απόφαση που αγνοεί την πραγματικότητα και οδηγεί σε δημοσιονομικό και εν τέλει πολιτικό αδιέξοδο, ως απόφαση νομικής τυπολατρίας και μη ρεαλιστική. Η παραδοχή αυτή συνιστά λογικό επόμενο της «δικαστικοποίησης» των πολιτικών διενέξεων, που στην Ελλάδα εμφανίζεται με τρόπο όψιμο ιδιαίτερα από τη δεκαετία του 1980.³¹ Πράγματι, κατεξοχήν μετά την μεταπολίτευση στην Ελλάδα, ο δικαστής καθίσταται συνειδησιακά ισότιμο μέλος στη διαχείριση της πολιτικής εξουσίας. Αντιθέτως, στις ΗΠΑ έχουν ήδη υπάρξει τρεις μεγάλες συνταγματικές στιγμές αναγνώρισης του πολιτικού ρόλου της δικαστικής λειτουργίας μέσω της νομολογίας του Ανωτάτου Δικαστηρίου: η περίοδος της προεδρίας John Marshall (1801-1835) με την αναγνώριση και εδραίωση του ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων,³² η περίοδος της προεδρίας Charles Evans Hughes (1930–1941) με τη παλίνδρομη νομολογία ελέγχου των οικονομικών μέτρων του New Deal και η περίοδος της προεδρίας Earl

---

³¹ Βλ. Νίκου Ι. Αλιβιζάτου, *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη Νεοελληνική Ιστορία 1800-2010* Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2011, σελ. 539-549.

³² Γ. Γεραπετρίτη, «Οι πολιτικές απαρχές του ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων: Η «άγνωστη» Marbury κατά Madison» σε Τιμητικό Τόμο Πέτρου Παραρά, (Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2011), υπό έκδοση.

Warren (1953–1969) με την ευρεία αναγνώριση και κατοχύρωση δικαιωμάτων σε ομοσπονδιακό επίπεδο.^{33, 34}

Προβολή τέταρτη. Το Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ είναι κατά βάση σώμα προσώπων, ενώ στα ευρωπαϊκά δικαστήρια ο κορπορατισμός υπερισχύει της προσωπικότητας. Καθένας από τους δικαστές του Ανώτατου Δικαστηρίου συνιστά μια εντελώς διακεκριμένη οντότητα, οι δε οντότητες υπερβαίνουν σημασιολογικά την αξία του σώματος ως τέτοιου. Η παρατήρηση αυτή δεν συνδέεται με την έλλειψη του παραδοσιακού στην Ηπειρωτική Ευρώπη *esprit de corps* των ανωτάτων ή συνταγματικών δικαστηρίων αλλά με την ίδια τη φιλοσοφία πάνω στην οποία οικοδομούνται οι σχηματισμοί αυτοί. Η γνώμη του δικαστή του Ανώτατου Δικαστηρίου αποκτά νομιμοποιημένη ισχύ, πέρα από τη συνταγματική εγγύηση που απολαύει ο ίδιος για την άσκηση της αρμοδιότητάς του, επειδή ακριβώς πρόκειται για ιδιαίτερη οντότητα, που οδηγεί νομοτελειακά σε υψηλότερο επίπεδο ατομική ευθύνης, σε ψυχολογική και εν τέλει ηθική υποχρέωση ευρείας αιτιολόγησης κάθε ατομικής γνώμης, σε δυναμική και όχι στατική αναζήτηση της ορθής ερμηνείας του κανόνα. Αρκεί μόνο βασική εικονοπλαστική ικανότητα για να αντιπαραβάλλει κάποιος την παράσταση του Ανώτατου Δικαστηρίου στη συζήτηση των μεγάλων υποθέσεων του New Deal και της συζήτησης στην υπόθεση του Μνημονίου στο Συμβούλιο Επικρατείας. Στην πρώτη περίπτωση 9 δικαστές καλούνται να αποφανθούν για την οικονομική πολιτική του Roosevelt, στη δεύτερη περίπτωση περισσότεροι από 30 δικαστές υφίστανται τη δοκιμασία μιας όχι πάντοτε ευπρεπούς πλειοδοσίας μη νομικών επιχειρημάτων, ενίοτε δε και έμμεσων προσωπικών απειλών. Ο τεράστιος αριθμός δικαστών, που δεοντικά κατατείνει στην εξασφάλιση καλύτερης δικανικής κρίσης, έχει τελικά ως αποτέλεσμα την υποβάθμιση, αν όχι την εξαφάνιση, της ατομικής ευθύνης κάθε δικαστή για την τεχνική κρίση την οποία υποστηρίζει. Θεωρώ ότι σε στάθμιση η αποπροσωποποίηση του σώματος έχει πολύ δυσμενέστερες συνέπειες σε σχέση με το όποιο, αμφίβολο σε κάθε περίπτωση, δικαιότερο αποτέλεσμα.

Προβολή πέμπτη. Στις ΗΠΑ τα αντίβαρα της εξουσίας είναι όχι μόνο αποτελεσματικώς λειτουργούντα (το αυτονόητο δηλαδή), αλλά έχουν

---

³³ Γ. Γεραπετρίτη, «Ισορροπία εξουσιών και δικαστικός παρεμβατισμός: Συγκριτικές σκέψεις στη λειτουργία του Ελληνικού Συμβουλίου Επικρατείας και του Ανωτάτου Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου των ΗΠΑ», σε *Τμητικός Τόμος για τα 75 χρόνια του Συμβουλίου Επικρατείας* (Εκδόσεις Σάκκουλα, 2004), σελ. 197, ιδίως 199-204.

³⁴ Κατά τον σημαντικό διανοητή του συνταγματικού δικαίου στις ΗΠΑ, Bruce Ackerman, *We the People, Volume 1: Foundations*, οι μεγάλες συνταγματικές στιγμές στις ΗΠΑ ήταν η περίοδος που ακολούθησε τη σύσταση της Ομοσπονδίας, η ανασυγκρότηση του ρεπουμπλικανισμού τη δεκαετία του 1860 και η περίοδος του New Deal. Το κοινό των περιόδων αυτών ήταν ότι η δικαιοσύνη κλήθηκε να διαχειριστεί πολιτικές κρίσεις, η δε απάντηση εν πολλοίς δόθηκε μέσω της δημοκρατικής οδού.

οδηγήσει με το πέρασμα των χρόνων σε μια θεσμική αυτοσυνειδησία των κρατικών οργάνων ώστε να αποφεύγονται φαινόμενα θεσμικής αμετροπέειας. Δυστυχώς τέτοιου είδους ισορροπία δεν φαίνεται να έχει δομηθεί στην πράξη στη δική μας έννομη τάξη. Ίσως τελικά, στο σχετικό ερώτημα θεσμικής αρχιτεκτονικής που έθετε κατά τον Νίκο Αλιβιζάτο το New Deal, η απάντηση είναι ότι σε ιδιαιτέρως εξαιρετικές περιστάσεις που εκφεύγουν της τρέχουσας πολιτικής διακύβευσης, το προεδρικό σύστημα υπερέχει ως πιο συγκεντρωτικό του κοινοβουλευτικού και μπορεί καλύτερα να διαχειριστεί τις κρίσεις με τη δικαιοσύνη.³⁵ Ας φανταστούμε για μια στιγμή ως υπόθεση εργασίας ότι η Ολομέλεια του Συμβουλίου Επικρατείας είχε κρίνει τον νόμο 3845/2010 αντισυνταγματικό και ότι ακολουθούσαν εκλογές και περιφανής νίκη του μόνου πολιτικού σχηματισμού που υποστήριζε το Μνημόνιο. Το ερώτημα που τίθεται είναι αν ο Έλληνας δικαστής που θα καλείτο εκ νέου να τοποθετηθεί για τη συνταγματικότητα των επιμέρους διατάξεων του Μνημονίου θα επέμενε στην αρχική αρνητική του στάση ή θα επαναξιολογούσε τη στάση του στη βάση των πολιτικώς νέων, αλλά νομικώς αδιάφορων, πραγματικών περιστατικών που θα είχαν στο μεταξύ μεσολαβήσει. Θα επιδείκνυε άραγε τα ίδια «πολιτικά» αντανάκλαστικά με αυτά του Ανώτατου Δικαστηρίου προσαρμόζοντας τη νομολογία του ή θα είχαμε περαιτέρω ρήξη με την εκτελεστική και τη νομοθετική λειτουργία; Και στη συνέχεια ποια θα ήταν η αντίδραση της ελληνικής δικαιοσύνης σε ένα Court packing scheme; Θα είχαμε συμβιβασμό των κρατικών λειτουργιών με μια «δίκαιη» κατανομή του τιμήματος της έντασης μεταξύ τους, έναν έντιμο συμβιβασμό, ή θα βιώναμε ένα αντάρτικο της δικαιοσύνης έναντι της κυβέρνησης; Θα ήταν ποτέ δυνατόν να αποτύχει νομοθετική πρωτοβουλία της κυβέρνησης στην ελεγχόμενη από αυτήν Βουλή αναφορικά με νομοσχέδιο αναδιοργάνωσης της δικαιοσύνης, όπως συνέβη στις ΗΠΑ, όπου ο Roosevelt γνώρισε την πιο μεγάλη νίκη ως υποψήφιος Πρόεδρος και την πιο μεγάλη ήττα ως Πρόεδρος από το ομογάλακτο Κογκρέσο; Και πόσο ευπρεπής θα ήταν η αντιπαράθεση των επιχειρημάτων εκ μέρους της νομικής θεωρίας, η οποία δυστυχώς σε πολλές περιπτώσεις αντί για μια νηφάλια τεχνική κρίση τείνει να δημιουργεί συνθήκες πολιτικής αρένας και, αντανάκλαστικά, κοινωνικής πόλωσης;

Προβολή έκκτη (και τελευταία). Το Σύνταγμα, το οποίο όλοι οφείλουμε να τηρούμε και ορισμένοι από εμάς να υπηρετούμε, δεν αποτελεί συνθήκη ευτυχίας αλλά κώδικα συνύπαρξης. Η συνταγματική κατοχύρωση της επιδίωξης της ευτυχίας, ήδη ενταγμένη από το 1776 στη Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας των ΗΠΑ, δεν εξασφαλίζει per se την

---

³⁵ Βλ. Νίκου Ι. Αλιβιζάτου, *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη Νεοελληνική Ιστορία 1800-2010* (Εκδόσεις Πόλις, 2011), σελ. 450-1.

ευημερία, όπως και η θέση δημοσιονομικών κανόνων στο σύνταγμα δεν μπορεί από μόνη της να λύσει τα οικονομικά προβλήματα. Η κρίση του New Deal ανέδειξε τα πραγματικά όρια του Συντάγματος. Το Σύνταγμα και οι δικαστές, ως ερμηνευτές και φύλακές του, διασφαλίζει το κράτος δικαίου, αλλά δεν σώζει οικονομίες, δεν καταπολεμά την ανεργία, δεν θέτει κεντρομόλους δυνάμεις της κοινωνικής συνοχής. Αυτά είναι έργο και υποχρέωση της πολιτικής.³⁶ Χρειάστηκε στον μεσοπόλεμο στις ΗΠΑ μια οραματική παρέμβαση της πολιτικής εξουσίας, θέτοντας το Σύνταγμα σε δεύτερη μοίρα, για να αναστραφεί μια απελπιστική κατάσταση και η οικονομία να επανέλθει στο επίπεδο πριν την κρίση το 1936. Όπως παρατηρεί ο G. Edwar White, η συνταγματική επανάσταση του New Deal ήταν κατ' ουσίαν το αποτέλεσμα της κρίσης προσαρμογής του Συντάγματος στη στιγμή.³⁷ Η ένταση εκτελεστικής και δικαστικής λειτουργίας έφερε σε πίεση την ίδια τη λογική της δημοκρατίας, ως έκφραση της πλειοψηφίας, με τη διαχρονικότητα και την αυστηρότητα του Συντάγματος και τελικά συνέβαλε στην από-φειτοποίησης του στις ΗΠΑ. Στην Ευρώπη, και πάντως στην Ελλάδα, το Σύνταγμα ακόμη και στον πιο θετικιστικό του λόγο, εξακολουθεί να διατηρεί στοιχεία μεταφυσικής.

Αντί επιλόγου

Η εσωστρέφεια που προκάλεσε στον δυτικό κόσμο η θεωρία της ασύμμετρης απειλής μετά την 11^η Σεπτεμβρίου 2001 και οι συνέπειες της ραγδαίας επιδείνωσης των εθνικών οικονομιών την τελευταία διετία φαίνεται να σηματοδοτούν μια διαρκή κατάσταση κοινωνικού επείγοντος με αποτέλεσμα να διευρύνεται η διακριτική ευχέρεια που τα εθνικά όργανα απολαύουν κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων τους, ιδίως μέσω μιας ιδιότυπης οικειοποίησης της δυνατότητας να προσδιορίζουν ελευθέρως κάθε φορά σε τι συνίσταται το δημόσιο συμφέρον και αντίστοιχη συρρίκνωση του δικαστικού ακτιβισμού.³⁸ Κατά τούτο, η μακρά δεκαετία του 2000 (που ακόμη λειτουργικά διαρκεί) συνιστά

---

³⁶ Κατά τον Δ.Β. Σκιαδά, «Σύνταγμα και δημοσιονομικοί κανόνες: Μια δύσκολη σχέση» 1/2011 ΕφημΔΔ 11, η αναγωγή στο Σύνταγμα δημοσιονομικών κανόνων ενέχει τον κίνδυνο του περιορισμού των επιλογών σε ένα πεδίο του οποίου η μεταβλητότητα είναι παροιμιώδης και εν τέλει της παράλυσης εφόσον οι ρυθμίσεις τύχουν αυστηρής ερμηνείας και εφαρμογής.

³⁷ Βλ. C.E. White, *The constitution and the New Deal* (Harvard University Press, 2000), σελ. 198-236.

³⁸ Όπως το θέτει ο Ευάγγελος Βενιζέλος, «Εθνικό Σύνταγμα και εθνική κυριαρχία υπό συνθήκες διεθνούς οικονομικής κρίσης – Το πρόβλημα ήταν και παραμένει πολιτικό και όχι συνταγματικό» 1/2011 ΕφημΔΔ 2, 4: «Ίδια είναι η αντίληψή μας για το δημόσιο συμφέρον τώρα με αυτή που υπήρχε πριν την κρίση; Μεταξύ 2009 και 2011 έχει αλλάξει ριζικά το περιεχόμενο της έννοιας του δημοσίου συμφέροντος, του συμφέροντος της εθνικής οικονομίας και αυτό επηρεάζει την ερμηνεία μιας σειράς κρίσιμων συνταγματικών διατάξεων».

συνεκδοχικά μια μεγάλη συνταγματική στιγμή αλλαγής του παραδείγματος χωρίς συνταγματική αναθεώρηση, μια νομιμοποιημένη μη συμβατική προσαρμογή («*unconventional adaptation*») κατά την ορολογία του Bruce Akkerman που αφορά την ερμηνεία του συντάγματος και την ισορροπία των κρατικών λειτουργιών.³⁹ Χωρίς πάντοτε να έχουμε πλήρη συνείδηση της ιστορικότητας των στιγμών που βιώνουμε, έχω την αίσθηση ότι οι αλλαγές που συντελούνται υπερβαίνουν κατά πολύ την παγιωμένη θεώρηση του συνταγματισμού και οδηγούν σε απρόβλεπτες ατραπούς στον βαθμό που διαφαίνεται η διέγερση κοινωνικών αντισωμάτων που δείχνουν να αδιαφορούν για την κανονιστικότητα του συντάγματος, αν όχι να την περιφρονούν, όπως επίσης και την τυπική νομιμοποίηση που το σύνταγμα αποδίδει στις κρατικές λειτουργίες.

Τα ιστορικά διδάγματα αναδεικνύουν ότι αυτό που απαιτείται σε κάθε περίπτωση είναι μια διαυγής και ειλικρινής προσέγγιση σε σχέση με τον ρόλο του δικαστή, κυρίως όταν εφαρμόζει το πιο οξύ θεσμικό όπλο που διαθέτει, αυτό του ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων. Και, δυστυχώς, η δική μας νομική κουλτούρα αν και εμπνευσμένη από τη θεωρία της απόλυτης υπεροχής του συντάγματος, όπως αποτυπώνεται θεσμικά με τον διάχυτο δικαστικό έλεγχο συνταγματικότητας των νόμων, και μνημένη στο ευρωπαϊκό δόγμα της αυστηρής ιεραρχίας των πηγών του δικαίου, δεν αξιολογεί πάντοτε και με συνέπεια τη δικαστική παρέμβαση. Για το λόγο αυτό υποβαθμίζονται πολλές φορές οι σημαντικότερες άμυνες για τη λειτουργία των θεσμών και ιδίως του κράτους δικαίου, δηλαδή οι (τυπικού χαρακτήρα) συνταγματικές εγγυήσεις ανεξαρτησίας του δικαστή και η (ουσιαστικού χαρακτήρα) υποχρέωση συλλογικής και ατομικής αιτιολόγησης των δικαστικών αποφάσεων.

Είναι δε εν τέλει ο δικαστικός έλεγχος συνταγματικότητας των νόμων *benedictio constitutiva* του πολιτεύματος στον βαθμό που λειτουργεί με τρόπο σταθερό, ουσιαστικά και παιδαγωγικά, ως αποτελεσματική (ίσως η μόνη) εγγύηση τήρησης του συντάγματος, όταν οι υπόλοιποι θεσμοί εξισορρόπησης του πολιτεύματος, όπως είναι η κοινοβουλευτική αρχή ή η έκδοση των νόμων από τον αρχηγό του κράτους έχουν απολύτως αδρανήσει –στην πραγματικότητα ουδέποτε αποτέλεσαν πειστικό πόλο ισορροπίας των θεσμών.

---

³⁹ Βλ. B. Ackerman, «Revolution in a human scale» 108 (1999) Yale Law Journal 2279. Σε άλλο του γραπτό ο συγγραφέας επισημαίνει με απογοήτευση ότι η συνταγματική επιστήμη δεν έχει αποδώσει τη δέουσα σημασία στις θεσμικές αντανάκλασεις του New Deal, οι οποίες είναι κατά τον συγγραφέα ιδιαίτερες σημαντικές για τη συνολική διαδρομή της αμερικανικής συνταγματικής ιστορίας, βλ. «Constitutional politics and constitutional law» 99 (1989) Yale Law Journal 453, 510.

